

Pentti Hangasmaa

Jan 11th October.

S. 29.

(C) Andrew Algotsson meddelat Hovr.
den 11de Jan Mattson Hangasmaa och Hangasmaa
i detta sammanhang. Skulle samman-
trädet i Kyrkostyrelsen som gav enligt afhand-
ling af den 2de Januari 1804 bekräftat
af Hovr. för den som Matts Enigson af Ma-
ria Fränsdotters son och hvar till samman-
trädet af Själhjälpen Västmanland 27/7 4. 1804,
utan en del vilken af förbehåll.

Kyläläiset käräjillä

Pentti Hangasmaa

Kyläläiset käräjillä

Pentti Hangasmaa

Kyläläiset käräjillä

*Att få vara sin egen och stå på sin egen jord
var det värdefullaste av allt.*

Ann-Luise Bertell

© 2022 Pentti Hangasmaa

Kustantaja: BoD-Books on Demand, Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD-Books on Demand, Norderstedt, Saksa

ISBN: 9789528065050

Sisällysluettelo

Erkistä taaksepäin	10
Kirkonkylästä korpeen.....	12
Uudistilan laajennushanke.....	14
Valpuri Erkintyttären kihlaus.....	18
Anna Matintyttären testamentti.....	20
Lahjoituksia vaivaiskassaan ja muita menoja	23
Erikoinen ammattimies.....	25
Brita saa sakkoja.....	27
Iisakki Matinpoika Hangasmaan isännäksi.....	30
Peräsaaren torppa	34
Viinanmyynti.....	45
Juho Jaakonpoika Keisala Hangasmaan isännäksi	47
Tuomas Matinpoika talolliseksi Kankaankylään ja Myllykoskelle	49
Liisa Mikontytär syytingille.....	53
Sikasaari	55
Lankomiehet takaajina	64
Matti Juhonpoika Hangasmaan isännäksi 1864	66
Matti Juhonpoika holhoojana	68
Matin laina-asioita	71
Uuden vuosisadan vaikeat alkuvuodet.....	73
Vihtorin osuuden myynti	82
Möykkämäen torppa	86
Möykkämäen uusi kontrahti 30.12.1821.....	89
Joulumöykkä Möykkämäessä	90
Voi on aina voita	95

Kenelle kellot soivat	97
Pitkän rengin lyhyt elämä	98
Möykkämäen kontrahdin siirto Liisa Iisakintyttärelle	103
Vävy Iisakki Juhonpoika Möykkämäen torppariksi	105
Iisakki Juhonpoika velkojana, velallisena ja takaajana	106
Sitkeä riitä torpan omistuksesta	112
Niemelän torpan monet vaiheet	120
Hermannin hevonen	126
Mutkan torppa	127
Piika lainaa talolliselle.....	131
Varkaus Alasaaren aitasta.....	133
Riita heinämaista	137
Heinävarkaus	142
Poika haastaa isänsä	144
Sanna Matintyttären syytinki.....	149
Kujalan krouvi	157
Lammin torppa	159
Esa Juhonpojan hevoskauppa.....	162
Torpparit tappelee	163
Esa ja Anna Lammin perintö.....	167
Liisa Esantytär Hellan torpan emäntänä.....	169
Esa Esanpoika torpparina.....	172
Antti Esanpoika torppariksi Ylistaroon.....	176
Joonas Esanpoika Ylituomaalan torppaan	178
Iisakki Esanpoika, varakas torppari	180
Lammin torpan uusi kontrahti 6.11.1858	184

Lammin viimeiset torpparit.....	186
Lammin torpan myynti.....	190
Esan talo	196
Hurja Hangasmaa	200
Tuomas Matinpoikaa puukotetaan	203
Ajetaanpa poiijat kyytillä	209
Melkein pakkotyötä.....	213
Lupa palata.....	217
Kurun torppa	219
Kuoli kuorman alle	225
Luvaton renki.....	226
Iisakki Juhonpoika Hangasmaa Lassilan torppariksi	228
Viemerön torppa	231
Hellanmaan tie.....	235
Punaisen mullan maa	261
Amerikan sukulaisia	263

Kirjan *Hangasmaan sukua Erkistä eteenpäin* ilmestyttyä sain muutamia yhteydenottoja kirjassa esiin tulleiden tapausten johdosta. Näiden seurauksena katsoin aiheelliseksi kirjoittaa muuttaman lisälehden ja samalla oikaista kirjaan jääneitä virheitä. Eri-tyisen kiitoksen yhteydenotoista ja arvokkaista muistitiedoista ansaitsevat Seppo Kangas, Lasse Kangas sekä Jukka Tunkkari, joka on selvittänyt Töyrän talon sijaintia Vetelissä. Markku Pihlajaniemelle kiitos erään käräjäpöytäkirjan käännöksestä sekä Teuvo Peltoniemelle, joka antoi luvan lainaukseen kirjastaan. Kiitokset myös Lauralle ja Leenalle asiantuntevista ehdotuksistaan.

Tässä kerrotut tapahtumat perustuvat pääasiassa tuomiokuntien käräjäpöytäkirjoihin, kirkonkokousten pöytäkirjoihin ja lehti uutisiin. Käräjäpöytäkirjoissa on useita nimivirheitä sekä henkilöiden että paikkojen osalta koska kirjuri oli yleensä ruotsinkielinen eikä välttämättä tuntenut paikallista nimitystä. Sama henkilö saattaa esiintyä pöytäkirjassa jopa kolmella eri nimellä.

Vuonna 1751 perustetun Lapuan Hellanmaan kylän ensimmäisen maarekisteriin merkityn tilan nimenä oli Hangasmäki ja sen asukkaat merkittiin asiakirjoihin tällä nimellä. Kun tila jaettiin kahtia 1800-luvun puolivälissä, niin Hangasmäki jäi kantatalon nimeksi ja toinen puolikas sai nimen Hangasmaa. Vuonna 1912 Hangasmäki jaettiin veljesten kesken, jolloin syntyivät Alahangasmäen ja Ylihangasmäen tilat. Vuonna 1939 Alahangasmäen jaossa toinen puolikas nimettiin Hangassaareksi. Asukkaiden sukunimi on jo 1760-luvulla Hangasmaa, mutta vielä vuonna 1860 eräässä asiakirjassa talon emännäksi on merkitty Helena Matintytär Hangasmäki ja isäntä on Juho Hangasmaa. Tässä esityksessä nimiä on käytetty siinä muodossa kuin ne kulloinkin esillä olevassa asiakirjassa ovat.

Kärjäkirjuren käsiala on usein hyvin persoonallista ja vanha ruotsin kieli tuo siihen vielä oman lisänsä. Tulkintaa vaikeuttivat myös muutamat sanat, jotka nykyruotsissa ovat harvinaisia. Melko varhain Hellanmaassa ja naapurikylässä Ylistaron Myllykoskella oli muutama kirjoitustaitoinen henkilö, jotka laativat velkakirjoja ja muita asiakirjoja suomeksi. Vanhin löytämäni on Möykämäen torpan kontrahti, jonka Iisakki Myllykoski (1784—1848) kirjoitti 12.6.1808. Kylän toinen kirjuri oli torppari Mikko Perälä (1787—1861). Valitettavasti monet heidän laatimansa asiakirjat ovat pöytäkirjoissa ruotsiksi käännettyinä. Myöhempinä vuosina Kustaa Tienhaara (1840—1887) kirjoitti kymmeniä kyläläisten tarvitsemia asiakirjoja. Monesti piti turvautua myös pitäjän lukkarien apuun kun kirjuria tarvittiin.

Pelkästään kärjäpöytäkirjoihin perustuva esitys antaa yksipuolisen kuvan talojen ja torppien elämästä. On rajariitoja, kärjäjoidään torpan omistuksesta, tapellaan verissä päin ja joudutaan vaikeuksiin velkojen kanssa. Pitää kuitenkin muistaa, että noilta ajoilta ei juurikaan ole aikalaiskuvauksia, jotka kertoisivat tavallisesta arjesta, työnteosta ja työtavoista, vuodentulosta, perhetapahtumista, juhlista ja juhlatavoista, eikä parhainkaan perimätieto kanna kovin kauas.

Joku voi olla sitä mieltä, että ei ihan kaikkia esiin tulleita asioita olisi tarvinnut kirjaan ottaa. Tähän voi todeta J.K. Paasikiven patsaan jalustaan hakatuin sanoin:

Kaiken viisauden alku on tosiasioiden tunnustaminen.

Mikkelissä, 24.5.2022

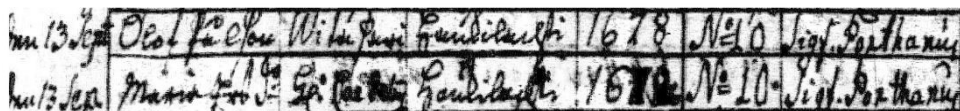
Pentti Hangasmaa

Erkistä taaksepäin

Vetelin seurakunnan syntyneiden luetteloon on merkitty, että sotilas Olavi Hotakaiselle ja hänen vaimolleen Maria Pekantyttyärelle syntyi neljä lasta. Johannes 25.3.1700, Antti 13.4.1701, Lisbet 27.1.1704 ja Erkki 4.12.1705. Kolme heistä kuoli pieninä. Kuolneiden luetteloon on Vetelissä tuohon aikaan merkitty pienten lasten kohdalle vain hautauspäivä ja isän nimi. Lasten nimiä ei ole mainittu, ei myöskään sukupuolta. Olavin ja Marian lapsi haudattiin 17.6. 1700, joten hän on varmasti Johannes. Seuraava lapsi on haudattu 25.7.1704. Tämä saattaa olla 1701 syntynyt Antti tai vuoden 1704 tammikuussa syntynyt Lisbet. Kolmas Hotakaisten lapsi on haudattu 24.2.1707. Tämä voisi olla toisella vuodellaan ollut Erkki tai sitten jompikumpi häntä vanhempi sisarus. Vetelin rippikirjoista ei löydy varmaa tietoa kuka Olavin ja Marian lapsista jäi eloon – vaiko jäikö kukaan.

On ilmeistä, että vuonna 1762 Vetelistä Lapualle perheineen muuttanut Erkki Olavinpoika Töyrä ei ole Olavi ja Maria Hotakaisen poika. Tätä tukee muutama kirkonkirjoista löytyvä tieto. Erkki Olavinpoika ja Isokainun talossa asuva Anna Matintytär vihitään 1.11.1727. Kun heidät merkitään avioparina rippikirjaan, niin Erkin syntymäaikana on vuosiluku 1705 ilman päivää ja kuukautta. Ne on yleensä merkitty Vetelissä syntyneille. Näin on myös tässä Annan kohdalla, jonka syntymäajaksi on merkitty 8.12.1708. Kun Erkin syntymäaikana on pelkkä vuosi 1705, niin tämä saattaa merkitä sitä, että tämä Erkki ei ollutkaan syntynyt Vetelissä. Lapuan rippikirjoissa on Annan täydellinen syntymäaika, Erkin kohdalla edelleen vain vuosi 1705.

Erkki ja Anna asuivat Haukilahden talossa 1739—41. Vetelin rippikirjan mukaan Erkin ja Annan perheessä asui silloin myös 1672 syntynyt Maria Erkintytär, joka on merkitty äidiksi. Hän ei voi olla Annan äiti, joka oli Margareta Laurintytär. Kyseessä täytyy olla Erkin äiti. Vuonna 1739 Veteliin muutti Viitasaareltä Olavi Paa-vonpoika Kotilainen vaimonsa Maria Erkintyttären kanssa. Muuttokirjan on allekirjoittanut 13.9.1739 kirkkoherra Porthanus. Olavi on merkitty syntyneeksi Viitasaarella vuonna 1678. Vaimo Maria oli muuttokirjan mukaan syntynyt Kokkolassa vuonna 1672. Heidät on merkitty tulleen Haukilahden taloon. Olavi kuitenkin kuoli jo 10 päivää muuton jälkeen, joten häntä ei ole merkitty Vetelin rippikirjaan. Maria kuoli Haukilahdessa toukokuussa 1742. Erkki ja Anna muuttivat niihin aikoihin Haukilahdesta Töyrän taloon. Vuosien 1743—48 rippikirjaan on merkitty Töyrän asukkaiksi Erkin ja Annan lisäksi heidän vanhin tyttärensä Maria ja hänen miehensä Juho Matinpoika Björn, piika Helga Erkintytär sekä vuonna 1670 syntynyt leski Maria Pekantytär, joka oli sotilas Olavi Hotakaisen leski. Maria Pekantytär on merkitty Vetelin Torpan talon asukkaaksi vuodesta 1749 lähtien. Hän kuoli siellä 17.2.1751. Ainakin sotilas Hotakaisen leskellä oli yhteys Erkin perheeseen, vaikka hän ei Erkin äiti ollutkaan.

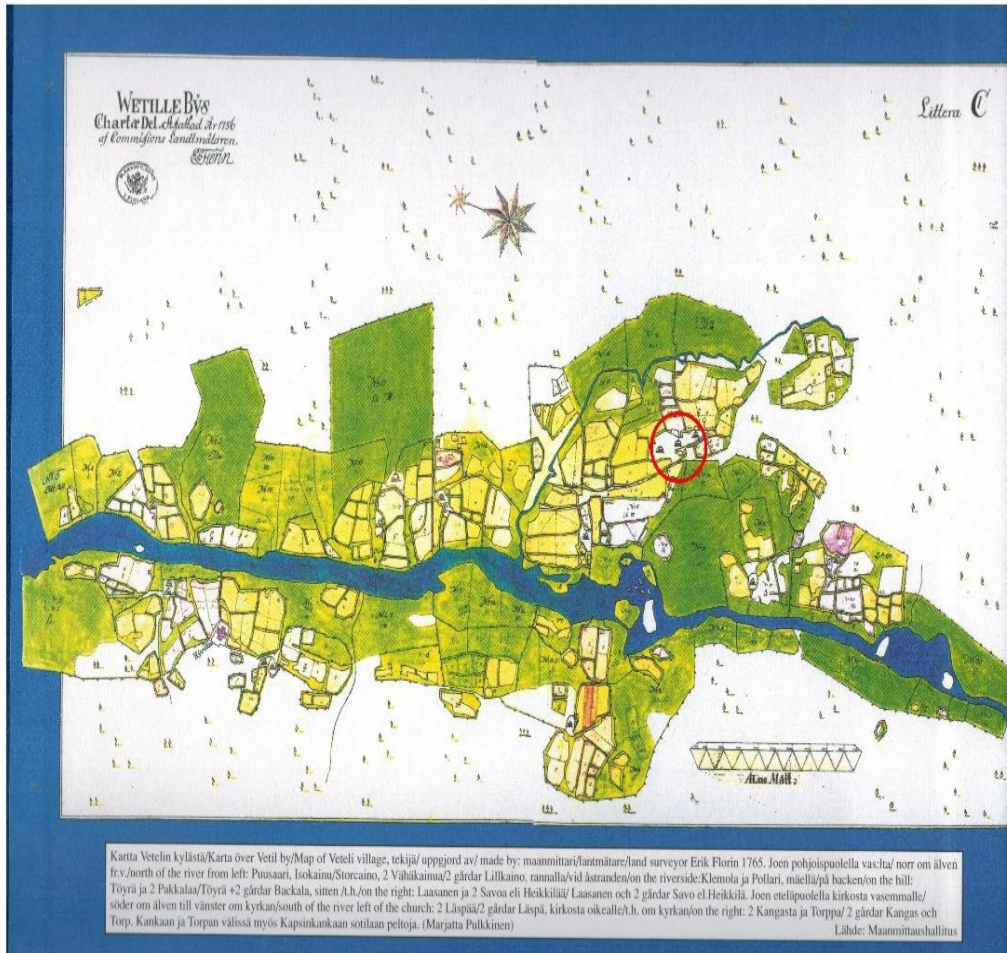

Olof Pålson Witsaari Haukilachti 1678

Maria Ersdotter Gla Carleby Haukilachti 1672

Olavi ja Maria Kotilaisen muuttotiedot Viitasaareltä Veteliin

Kirkonkylästä korpeen

Maanmittari Erik Florinin piirtämä kartta Vetelin kirkonseudulta vuodelta 1756. Ympyröidyssä kolmen talon ryhmässä on Toyrä ja kaksi Pakkalaa.

Erkki ja Anna Töyrä lähtivät Vetelistä viiden lapsensa kanssa Lapualle vuonna 1762. Viimeisessä Vetelin rippikirjassa, jossa Erkki ja Anna ovat mukana, on Töyrän talon lisäksi samalla sivulla Pakkala ja seuraavalla sivulla toinen Pakkala. Kartan mukaan talot olivat naapureita.

Mikä sai Erkin ja Annan lähtemään Perhonjokivarren asutulta seudulta Lapualle keskellä korpea huonojen tieyhteyksien takana olevalle uudistilalle? Muutos oli todella suuri. Perhe oli muutaman muualla viettämänsä vuoden jälkeen asettunut asumaan Töyrän taloon, jokimaisemaan kirkonkylän liepeillä. Uudessa paikassa Lapualla ei ollut naapureita näköpiirissä eikä tilan perustajien raivaamat tilukset vielä suuret olleet. Rakennustöihinkin piti ryhtyä välittömästi. Vetelin kirkonkirjoissa on papiston kirjoittamia lyhyitä kuvauksia, joissa on mainintoja vuodentulosta ja tautitilanteesta. Vuonna 1761 kirjoittaja toteaa, että mitään epätavallista ei ole tapahtunut paitsi, että lumi satoi sulaan maahan ja haittasi rukiinkylvöjä sekä kevään kuivuus, joka huononsi ohrasatoa ja heinäkasvua. Seuraavana vuonna heinäkuun keskivaiheilla halla vikuutti ruis- ja ohrakasvustoja puolen seurakunnan alueella ja suuret sateet haittasivat heinäkorjuuta. Oliko näillä osuutta muuttoon vai tapahtuiko jotakin, joka johti paikkakunnalta lähtöön?

Hangasmäen uudistilan raivaamisessa työtä riitti. Toimeentuloa vähän helpotti uudistilan verovapaus, johon Erkki anoi jatkoa käräjillä vuonna 1772. Uudistilat saivat 25 vuoden verovapauden ja sitä oli nyt jäljellä vielä viisi vuotta. Anomusta varten nimismies Martin Holm teki tilalla katselmuksen 3.9.1771. Apunaan hänellä olivat lautamiehet Yrjö Tiitu ja Heikki Filppula. Asia oli esillä 3.11.1772 alkaneilla syyskäräjillä, jotka pidettiin Kauhavalla Iso-sompin talossa. Katselmuksessa mukana ollut Heikki Filppula oli paikalla yhtenä lautamiehistä.

Erkki oli tullut perheineen uudistilalle 1762 ja sanoi tehneensä tilan hyväksi työtä 1507 riikintaalarin edestä. Työtä tarvittiin vielä 603 taalarin edestä, jotta tila saataisiin siihen kuntoon, että se veroista selviytyisi. Katselmuksen perusteella lautamiehet totesivat Erkin tehneen tilalla ahkerasti työtä ja uskoivat hänen saavan tilan tuottavaan kuntoon. Niinpä he suosittelivat yhdentoista vapaan lisävuoden myöntämistä ja tällä suosituksella asia lähetettiin kuvernöörinvirastoon.

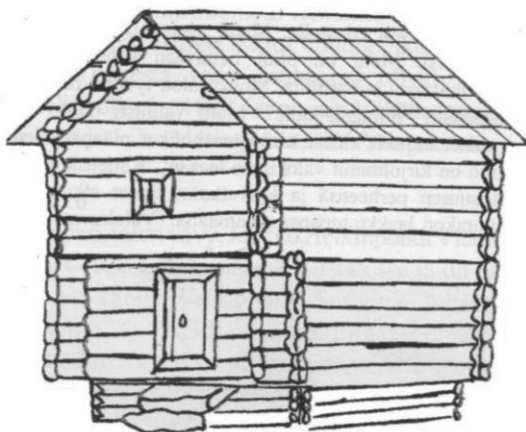
Oman vaikeutensa toivat rajariidat naapuritilojen kanssa. Länsirajana oli pitäjänraja, joten se ei aiheuttanut ongelmia. Rajanaapurina pohjoisessa oli Ketolan talon maat. Etelä- ja itäpuolella oli Härsilän taloon kuuluvia maita, joista suurin osa oli nevaa. Varsinkin Härsilän ja Hangasmäen välinen raja aiheutti kiistoja 1800-luvun puoliväliin saakka. Harbergin eli Härsilän talosta erotetulla Alahärkilän talolla oli myöhemmin Hangasmäen naapureina kaksi torppaa. Toisesta tuli Rintamäen ja toisesta Hautalan talo, jonka kanssa rajoja siirrettiin ainakin kolme kertaa.

Uudistilan laajennushanke

Paikkakunnalle muuton jälkeen Erkki halusi jo parin vuoden kuluessa laajentaa uudistilaa. Kyse ei ollut mistään pienestä tilkusta. Hän oli paaluttanut Sikasaaren tienoilta itään päin 1200 syltä pitkän ja 300 syltä leveän saran. Nykymitoissa se oli noin 117 hehtaaria. Kartalle itä-länsisuuntaan sijoitettuna se ulottui melkein Toijanniemeen saakka. Toisen palstan koko oli 58 x 52 syltä eli noin hehtaari. Valtiopäiville jätettävää ilmoitusta varten Erkki oli vuonna 1766 tehnyt ilmoituksen isomman palstan ojituksesta. Lisämaan takia tilalla oli pidetty katselmus 7.9.1765, jonka tekivät pitäjänkirjuri Isak Heischius sekä lautamiehet Yrjö Tiitu ja Heikki Filppula. Katselmuskirjassa mainitaan paikannimet Isokivenlahti

ja Isokiven Lepistö, mutta nykyään niitä ei voi enää paikallistaa. Isokivenlahti saattaa olla Löyhinkiluoman mutka myöhemmän Luomanmäen paikkeilla.

Heikki Filppula esitti katselmuskirjan kihlakunnanoikeudelle vuoden 1766 talvikäräjillä. Erkki ei siis toiminut salassa vaan oletti maan kuuluvan kruunulle eivätkä katselmusmiehetkään olleet rajoista selvillä. Vasta kahdeksan vuoden kuluttua talolliset Juho Ketola ja Martti Alahärsilä heräsivät ja nostivat vuoden 1774 syyskäräjillä kanteen Erkkiä vastaan koska katsoivat, että Erkin katsastuttama alue oli isonjaon yhteydessä tullut heidän talojensa omistukseen ja jonka manttaalikomissaari Gerhard Arenius oli vahvistanut. Päätöstä ei tehty vaan asia lykättiin seuraaviin käräjiin. Ennen asian uutta käsittelyä kiistan osapuolet ja nimismies Martin Holm olivat yhdessä todenneet, että kyseessä oleva maa ei ollut kruunun maata. Tämän seurauksena 1.3.1776 alkaneilla käräjillä Erkin havittelema omistusoikeus peruutettiin.

*Hangasmaan pihapiirissä ollut aitta, joka on perimätiedon mukaan rakennettu 1764. Jos tieto on oikea, niin aitta on Erkin tekemä. Aitta on purettu 1940-luvulla.
Piiros: Mauno Hangasmaa*

**Vuonna 2020 ilmestyneessä kirjassa *Hangasmaan sukua*
Erkistä eteenpäin esiintyneiden henkilöiden ja muutamien
naapureiden vaiheita seurataan nyt lähinnä tuomiokirjoista
löytyneiden tapausten kautta**

